

(Atkelta iš 9 psl.)

Žemaičiai pajūryje

gali būti siejamos su senovinėmis šventvietėmis. Lietuvoje šiuo metu įstatymai saugo 59 alkvietes ir 166 mitologinius akmenis. Dar daug ir vienu, ir kitų tebėra neatrasta.

Pagoniškosios šventyklos istorikų yra vaizduojamos labai romantiškai: ten stovi pastatai žiniams, dega amžinoji ugnis, šimtamečiame ažuole įkelti dievų stabai. Tais aprašymais dažnai abejojama, tačiau romantiškų pavaizduotus šventyklos yra labai panašios į piliakalnių aikštelės, — jos taip pat apjuostos įtvirtinimais, kuriuose buvo ir įvairios patalpos, kai kurių piliakalnių aikštelių viduryje randamos stulpų vietos — gal čia stovėjo pagoniškojo dievo skulptūra? Taip yra atrodžiusi baltų šventykla slavų žemėse (Tušemloje).

DANGAUS ŠVIESUOLIŲ STEBĖJIMAS PALANGOJE

Bendravimas su dievais nebuvo atsiejamas nuo gamtos reiškinių, visų pirma, šviesuolių — Saulės ir Mėnulio stebėjimų ir kalendorinio pobūdžio pranašysčių. Pagoniškosios tikybos, kurioje mirusiųjų pasaulis yra stiejamas su ugnimi, vandeniu ir dangumi, simbolis yra šventykla — abservatorija Birutės kalne. Pasakojimai ir metraščių paliudijimai apie amžinąją ugnį, degusią ant Birutės kalno Palangoje, ilgą laiką buvo laikomi legenda, tačiau tai, ką rado Birutės kalne archeologai, pranoko net legendos fantaziją. Tiesa, šimtamečių ažuolų ten nebuvo, nebuvo ir amžiosios ugnies ankuro. Čia buvo rasta unikali kulto vieta — paleoastronominė abservatorija. Kalno viršūnėje jau X-XII a. yra buvęs pylimas, ant kurio ir aikštelės viduryje pastebėti stulpų pėdsakai. XIV amžiuje pylimai buvo pertvarkyti — jie įgavo pasagos formą, atverdami nedidelę aikš-

telę jūros pusėn. Ant pylimo aptiktos medinių stulpų liekanos. Rytiniame aikštelės krašte buvo neankšta pakyla, šalia kurios rastos laužavietės. Stulpai buvo sustatyti nevienodais tarpais, tačiau ne bet kaip — jų padėtį lėmė Dangaus šviesuliai.

Birutės kalne iš pirmo žvilgsnio atsitiktinė stulpų tvarka slėpė labai paprastą, bet tobulą įrenginį, skirtą dangaus šviesuliams stebėti. Nuo kalno atsiveriantis horizontas buvo ideali vieta vakariniam dangaus sklilautui apžvelgti. Pagrindinė menama alkvietais ašis yra nukreipta ten, kur saulė leidžiasi jūron balandžio 23 dieną. Tą dieną būdavo švenčiama pavasario pradžia, tai Jorės, vėliau šv. Jurgio diena. Pasirodė, kad stulpų šešėliai labai aiškiai ir tiksliai žymi svarbiausius Saulės ir Mėnulio kelio per metus taškus, žyminius pagrindines baltų kalendorines šventes. Tai ir Krikštai, ir Velykos, Rasos šventė (Lygo), Žolinės, Vėlinės, Kalėdos ir daugelis kitų. Negana to, tie patys stulpai buvo skirti ir „aukšto“ bei „žemo“ Mėnulio azimutams fiksuoti. Dėl to yra akivaizdu, kad Birutės kalno abservatorijoje buvo derinamos dvi kalendorinės sistemos — Mėnulio ir Saulės. Senosios bendruomenės (ne tik baltų) naudojo Mėnulio kalendorių — medžiotojams pakako laiką matuoti mažais tarpais. Senovės baltų savaitė trukdavo triskart po tris paras. Tokią savaitę simbolizuoja devyniaragis elnias. Trys devynių dienų savaitės sudaro Mėnulio mėnesį. Saulės kalendoriaus prirėikė pradėjęs dirbti žemę. Liaudiškame kalendoriuje metų dienų skaičiavimas yra susijęs su žemės darbų ciklais, kalendorinėmis šventėmis ir paremtas Saulės padėčių stebėjimais. Trumpesniems laikotarpams matuoti, kaip ir anksčiau, buvo nau-

dojamas Mėnulio kalendorius, [terptas | Saulės metus.

Toks įrenginys, parodantis labai brandžias vakarų baltų astronomines žinias, neatsitiktinai aptiktas būtent pajūryje. Kuršiai buvo jūreiviai, ir astronominės žinios jiems buvo būtinos. Neatsitiktinai čia buvo garbinama Jūros motina, laivų „dievai“ — jūreivių globėjai.

Didelis ant pajūrio kopos pastatytas Birutės kalno alkvietais maketas netikėtai atskleidė dar vieną paslaptį. Pasirodė, kad žmogaus balsas, sklindantis iš vietos aikštelės centre, smėlio pylimų yra labai sustiprinamas. Viduryje, matyt, stovėdavo pats žynys. Jis galėjo byloti ir nuo pakyltos, kuri buvo pylimų pakraštyje. Pakulos arba „bokštai“, matyt, yra buvusios ir kitose lietuvių šventyklose. Anot kronikininko M. Strijkovskio, įvedant Vilniuje krikščionybę, 1387 m. buvo išgrautas šventykla ir bokštus, nuo kurio „žyniai ir pranašautojai davė paklydusiems žmonėms pamokymus ir pranašavo ateitį“. J. Dlugošas, aprašydamas žemaičių krikštą 1413 m., rašė, jog svarbiausioje šventykloje prie Nevėžio upės buvo išgrautas bokštus, kuriame laikyta šventi ugnis.

Per Kalendorines šventes baltai garbindavo atitinkamus dievus ir deives. Pajūryje, be to, švenčių dienos dažnai buvo žymimos atitinkamais runų ženklais. Tai buvo užkoduota ir senojoje ornamentikoje, ypač audimo raštuose. Birutės kalno abservatorijos rekonstrukcijoje architektas S. Manomailis kiekvienam stulpui suteikė įsivaizduojamus toms dienomis garbinamų dievų pavidalus. Kiekvienas dievas pažymėtas atitinkamu runų ženklu. Alkvietais rekonstrukcija parodė, jog jungiantis stulpams šešėliai, „jungiasi“ ir atskiros dievybės, mat jos būdavo garbinamos kartu.

Žemaičių kario kasdienybė XIII-XV a. pirmoje pusėje

ALYDAS NIKŽENTAITIS

Rašytinių šaltinių būklė apie kasdienybę Žemaitijoje yra tokia prasta, kad ji leidžia šią problemą aptarti tik kario požiūriu. Tokia situacija nėra atsitiktinė. Visi šaltiniai, kuriuos mes turime iš XIII-XV a., yra rašyti svetlimšalių, kurie ne gyveno Žemaitijoje, o su žemaičiais dažniausiai susidurdavo mūšio lauke. Taigi tik kario gyvenimas jiems buvo pažįstamas santykinai gerai. Visgi, aprašydami įvairius — daugiausia kurinio pobūdžio — kontaktus su žemaičiais, vokiečių kronikininkai ne vengė ir atskirų ne vien tik su karu susijusių detalių paminėjimo. Savoime suprantama, mes pasinaudosime proga ir pastaruosius, ne vien karybą aptariančius dokumentus, pabandydysime paanalizuoti kuo išsamiau.

KARINĖ ORGANIZACIJA

Kalbėdami apie XIII-XV a. laikotarpį, mes turime gerai suprasti, kad karinė organizacija bei pats kasdienis kario gyvenimas nuolat kito. Tad, aptariant šią temą, ne mažiau svarbu atkreipti dėmesį į per šiuos daugiau kaip pusantro šimto metų įvykius pokyčius. Jų būta gana ryškių. Antai XIII a. skirtumai tarp žemaičių, lietuvių bei kitų baltų kariuomenių nebūvo tokie dideli. Ne daug skyrėsi ir prie Baltijos jūros gyvenančių genčių karių kasdienis gyvenimas. Aptardami šią temą, mes galime kalbėti bendrai apie visą Baltijos regioną. XIII a. pradžioje mes negalime dar kalbėti apie reguliarią žemaičių kariuomenę. Ji

rinkdavosi tik užpuolus priešui arba iškilus reikalmi patiemis rengti žygį. Tokia kariuomenė iškart išsiskirstydavo praėjus priešo pavojui ar žygiui pasibaigus. XIII a. vargu ar iš viso galima kalbėti apie žemaičių ar Žemaitijos kariuomenę. Tame šimtmetyje Žemaitiją sudarė visa elė žemių ar valsčių, kurie patys organizuodavo nedidelius karo žygius. Čia reikėtų paminėti tik svarbiausias XIII a. II pusės — XIV a. I pusės žemes ar valsčius: Ariogalos, Paštuvos, Junigėdos (Veliuonos), Raseinų, Viduklės, Kaltinėnų, Kražių, Šiaulių, Medininkų ir Pagraudės žemes. Čia išvardijome toli gražu ne visas, o juo labiau per visą XIII-XV a. I pusės laikotarpį egzistavusias žemes. Dėl nuolatinių jų teritorijų ir pavadinimų kaitos dažnai tai nėra ir įmanoma. Tačiau čia nurodytą laikotarpį taip pat renkames neatsitiktinai, kadangi šiuo metu Žemaičių teritorinė struktūra kažkuria prasme stabilizavosi: XI-XII a. II pusėje besiklostančioje Žemaitijos teritorinėje struktūroje jau matomas vis mažesnės šių vienetų sąsajos su kunigaikščių valdomis, kita vertus, tuo metu žemės dar nėra tokios smulkios ir jų tiek daug, kaip po XIV a. vidurio. Reikia pažymėti ir nevienodą įvairių išvardintų žemių vaidmenį Žemaitijos politiniame gyvenime. Dėl įvairių priežasčių ilgą laiką didžiausias vaidmenį Žemaitijos politiniame gyvenime teko vakariniam žemaičiams. Ypač čia išskirtinos Medi-

ninkų, Pagraudės, Viduklės žemės. Tuo tarpu Šiaulių žemė jau nuo XIII a. vidurio laikėsi gerokai nuosaliau nuo kitų žemaičių, o prie Nemuno esančios Junigėdos (Veliuonos), Paštuvos žemės gana greitai. Jau XIII a. pabaigoje, pateko į Lietuvos didžiųjų kunigaikščių politinę priklausomybę. Reikėtų nurodyti dar vieną svarbią nevienodą atskirų žemių dalyvavimo „žemaitikoje“ politikoje priežastį. XIII-XIV a. vykdoma Lietuvos politika buvo labai personifikuota. Ji reikėsi per atskirų asmenų, giminių ar giminių sąjungos vykdomą politiką. Vidaus karo Lietuvoje metu (XIII a. viduryje) buvo išudyta nemažai įtakingų žemaičių giminių, valdžia atskirose žemėse perėjo į kitų šeimų rankas. Jau neturėjusių tokių glaudžių ryšių su kitose žemaičių žemėse esančiais kilmingaisiais. Taigi asmeninių ryšių tarp skirtingų giminių nutrūkimas (Šiaulių žemės pavyzdys) galėjo reikšti ir atskirų Žemaitijos žemių ne tokį aktyvų dalyvavimą bendroje Žemaitijos veikloje. Tačiau politinis gyvenimas, o kartu ir karo žygių organizavimas nebuvo svetimas ir dar smulkesniam vienetai — piliai, kurių Žemaitijoje taip pat būta nemažai. Iš žemaičių pilių pradiniam karo su kryžiuočiais laikotarpyje išsiskyrė Aukaimio, Gedimino pilys. Pastarosios kartu su Žiesdytės, Medvėgalio, Gegužės,

(NUKEITA Į 11 PSL.)

Žemaičiai pajūryje

Vladas Žulkus

KAIP SENIAI ŽEMAIČIAI PAJŪRYJE GYVENA?

Šis klausimas nėra jau toks paprastas ir aiškų atsakymą duoti sunku. Žemaičiai XIII a. viduryje pajūryje, atrodo, dar negyveno. Jų kėlinimus čia įsikurti rodo pastangos išvyti Klaipėdoje įsitvirtinusius kalavijuočius ir mišiai dėl pajūrio. Inirtingos, daugiau kaip šimtmetį trukusios kovos visiškai ištuštino kraštą. Senųjų kuršių išliko tik safelės. Palangoje kasinėti XV-XVII a. kapai aiškiai parodė, jog vietiniai kuršiai tvirtai tebesilaikė senųjų kultūros tradicijų ir papročių. Tuo metu pajūris dar nevardintas Žemaitija, nes šalies gyventojų daugumą dar sudarė senieji vietos gyventojai kuršiai. Pirmieji sėdesni žemaičių gy-

GYVIEJI IR MIRUSIEJI

Svarbią vietą baltų pasaulėžiūroje užėmė protėvių kultas, pagrįstas bendravimu su mirusiais būtinybe. Iš vienos pusės norėta mirusįjį izoliuoti, kita vertus, su juo reikėjo palaikyti gerus santykius ir juo rūpintis.

Mirusiųjų ir gyvųjų pasaulis baltų pasaulėjautoje buvo labai panašus, tik skyrėsi jo gyventojai: vieni buvo gyvi, kiti gyveno jau pomirtiniame pasaulyje. Gyvieji buvo susibūrę į gyvenvietes, o mirusiųjų būveinė buvo kapus. Kadaise, kai gyvųjų ir mirusiųjų pasaulis nebuvo taip griežtai skiriamas (akmenis, žalvario ir ankstyvosios geležies gadyne), laidota buvo pastatuose arba gyvenvietėse. Vėliau kapinynams buvo parenkamos vietos atskirai nuo gyvenviečių, bet vietovės požiūriu panašios. Gyvųjų bei mirusiųjų pasaulių panašumo samprata nešlyko ir vėliau. Tą patvirtina baltų gentyse paplitęs paprotys įrengti kapus imituojant gyvenamą būstą, dėl mirusiesiems įkapes, kurios buvo reikalingos gyviesiems. Kuršių kapai dar ir VIII a. būdavo apdedami paskirais akmenimis — savotiškomis sienomis; akobti arba lentiniai karšiai taip pat yra tolimas namo įvaizdis. Labai artimas yra kapinynų, kaip ir gyvenviečių, ryšys su vandeniu. Jis ypač ryškus Žemaitijoje ir Kuršė.

Senovės baltų pasaulėžiūroje mirusiųjų pasaulis buvo šventose negyvenamose vandeningose ir miškingose, kalvotose vietose arba dykrose, skyrusiose atskiras žemes bei gentis. Per vandenį, žemę, ugnį ir akmenį buvo patenkama į mirusiųjų pasaulį. Kapų orientavimas priklausė ne tik nuo Dangaus šviesulių padėties, bet ir nuo sivaizduojamos mirusiųjų pasaulio vietos. Kaip tik tokiose vietose galėjo stovėti akmenys su dubenimis, pėdomis, duobutėmis.

Šalia kapinynų yra buvusios vietos, kur atliekavo apeigas, numirėlių paruošdavo kelionėn į kitą pasaulį. Ten, kur mirusiuosius degindavo, randamos laužavietės arba duobės, užpildytos pelenais, kaullukais, susiūdžiusiais papuošalais.

Pajūryje gyvenusios gentys pomirtinį pasaulį matė vakaruose, už vandenų. Kelias į pomirtinę dangaus karalystę buvo glaudžiai susijęs su kelione vandeniu. Laivu į mirusiųjų karalystę nuplaukdavo ir Saulė. Gentyse, kuriose mirusieji buvo deginami, pomirtinio pasaulio vaizdinys siejosi su Dangaus sfera, su Saule ir Mėnuliu. Rūpinimasi mirusiuoju rodo į kapą sudedami darbo įrankiai, ginklai, papuošalai. Tarp įkapių randami amuletai galėjo būti pagalbininkai kelionėje į dausas. Gyvųjų pastangos užmegzti ryšius su atgamtinėmis jėgomis galėjo utspindėti žirgo arba jo kaulų, kamanių, žąsų aukojimo ritualas. Žirgas — tarpininkas tarp gyvųjų ir mirusiųjų priešastmi galėjo būti bandymas, pasitelkus protėvių galią, paveikti tas atgamtinės jėgas, nuo kurių priklausė žmogaus gerovė ir tvarka žemėje. Su protėvių garbinimu siejami ir žmonių atvaizdai, mediniai stabai, kurie mūnmi rašytiniuose šaltiniuose, bet dar nerasti archeologų. Mitologinės ir kosmoginės idėjos buvo išreikšiamos taip pat ir ornamentu. Ornamentas taip pat buvo sužinojimo priemonė, priešrašius.

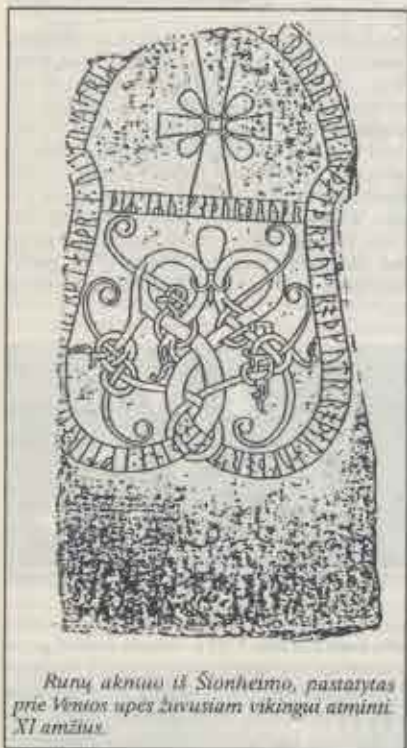
ALKAJ

Alkai, šventvietės buvo vietos, kur žmonės derindavo savo būtį su kosmosu, bendraudavo su dievais, susisiekdavo su mirusiųjų pasauliu. Alkai yra buvę beveik kiekvienoje tankiau apgyventoje vietovėje. Tai dažniausiai kalvos, ežerai ar upių pakrančių kyšuliai, pašiaslaitai, nuošalesnės prie vandens esančios vietos. Šalia Eketės piliakalnio (Klaipėdos apylinkės), gyvenvietės pakrausėje, yra huvas alkas, įrengtas nedidelėje apskritoje kalvoje. Šventvietės būdavo ir šalia labai nedidelių piliūčių bei gyvenviečių. Pirmaliniuose prie Klaipėdos, Purnalio ir Dangės santakoje, yra išlikęs alkas, kuriame tebegali apdirbti akmenys. Jie stovėjo taip, kad būtų galima stebėti Saulę rytmetiniame Dangaus skliaute. Alkietė buvo naudota vikingų laikais. Suardyto alko, pastatyto iš didelių akmenų, pėdsakai buvo aptikti Kretingoje. Labai įdomi šventvietė su centriniu akmeniu,

kuriame buvo iškaltos net 75 duobutės, yra buvusi šalia Imbarės piliakalnio (prie Salantų). Manoma, kad ji buvo naudota kelis šimtmečius. Netoliese buvo aptiktas dar vienas akmuo su 55 duobutėmis. Panaši šventvietė, atrodo, yra buvusi Platelių ežero vakarinės pakrantės pusiasalyje, apvalioje kalvoje, vadinamoje Kumelkakte. Čia ratu guli dideli akmenys, kai kurie jau nuplauti į ežerą. Ant Stabinės kalvos Šitalės rajone yra dar vienas paslaptingas didžiuliu akmenų įrenginys, išliko žinių apie akmenų įrenginį, buvusį ant Godingos Alkos kalno.

Aknuose ne visuomet būdavo akmenys. Kai kada tai buvo tik nuošalesnės vietos prie vandens, kaip pusiasalis tarp upelio, pelkės ir ežero ("Alko kakta" Luksto ežero rytiniame krante).

Alkavietėse neretai stovėdavo tik atskiri natūralūs arba pataisyti akmenys, kurių tarpe yra nemažai paženklintų įvairių formų akmenų, iškaltomis duobutėmis, grioviais, "dubenimis", ženklais. Šie akmenys būna gana dideli ir vietinių gyventojų dažnai vadinami Velnio krėsiais, Velnio sostais, Velnio akmenimis. Tų akmenų tyrinėjimui parodė, jog vieta apie juos būdavo atitinkamai paruošta, o apeigos prie akmenų būdavo atliekamos jau

Runų aknuo iš Šionheimo, pastarytas prie Ventos upės žuvusiam vikingui atminti. XI amžius.

ventojai atėjo į pajūrį po 1422-ųjų metų. Atsikėlė žemaičiai pradžioje gyveno atskirai nuo vietinių kuršių, ilgainiai jie persimaišė, sukurdami savitą pajūrio žemaičių kultūrą.

Kuršiai XV-XVI a. moteris laidojo su papuošalais, gražiai aprengtas; vyrams į kapą dėdavo ginklus, pinigines, kapšėlius su smulkiomis gintarukais. Kuršių kostiumai, atkurti pagal Palangoje rastus kapus.

DVASINĖ KULTŪRA

Guntinėje santvarkoje įvairios žmogaus dvasinės veiklos sritys — menas, pasaulėjauta, filosofija — dar tebesudarė vieną visuomenės sąmonės kompleksą, kurį jungė religija. Čia buvo susilieję ir gyvųjų, ir mirusiųjų santykiai, guntos garbinimo bei pažinimo, pasaulio modelio kūrimo ir jo vaizdavimo apeigos, simboliuose arba ornamentikoje, dievų (dažnai skirtingų atskiruose regionuose) garbinimo reiškiniai. Materialinė šios ideologijos išraiška buvo laidojimo papročiai, šventviečių (alkų) įranga, menas.

Gynybinis Birutės kalno gyvenvietės bokštas. Apie X a. rekonstrukcija.

gilioje senovėje. Daug šių vietų nelmuvo pamiršta ir įvedus krikščionybę.

Kunigiškių kaime, Šitalės rajone, pelkėtoje vietoje, upelio pakrausėje, netoli piliakalnio, yra taip vadinamas šv. Jono akmuo. Akmuo yra virš 4 m ilgio, 3 m pločio ir kyšo virš žemės apie 1 m. Akmenis viršuje yra nedidelė įduba. Akmuo stovi ant storoko medžio šakų sluoksnio, ant jo primesta akmenų. Prie akmenų buvo trys didelės duobės su anglimis, gyvulių kaulais, bestų puodų šukėmis. Kaip tik puodai ir leido archeologams nustatyti, jog prie šio akmens dar būdavo atnašaujama ir XVI-XVII amžiais.

Lietuvoje yra žinoma daugiau kaip 300 vietovardžių su šaknimi "alk...". Šios vietos

(Nukelta | 10 psl.)